

Клочко Л.С.

Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками

У вбранні скіф'янок сережки, крім естетичного, мали символічне значення. У статті йдеться про різні способи закріплення сережок у загальній композиції оформлення головних уборів. Для кожної моделі прикрас були свої «секрети», які дозволяли включити сережки в ансамбль декоративних засобів.

Ключові слова: моделі скіфських сережок, закріплення сережок, кафи, скроневі підвіски.

Прикраси у костюмах населення Скіфії відігравали роль естетичних знаків. Поєднання різних категорій декоративних елементів у одному комплексі убрання відбиває статус людини у суспільстві, роль у соціальній спільноті, сімейний стан, вік тощо. Але і окремі витвори ювелірного мистецтва: сережки, намисто, гривни, браслети, персні – також посідали певне місце у костюмному ансамблі і мали символічне значення.

Важливу роль у вбранні скіф'янок мали сережки різних форм. Дослідники, вивчаючи прикраси цієї категорії, відмітили, що важко визначити, як їх носили. Зокрема, В.Г. Петренко зазначила: «Серьги и височные кольца одного типа бывают найдены как у ушных, так и у височных костей черепа» [Петренко 1978, с.21]. Інформацію про способи, до яких вдавалися люди, щоб оздобити своє вбрання сережками, можна одержати з пам'яток образотворчого мистецтва. Хоча й вони не завжди є аподиктичним джерелом. Наприклад, В.Г. Петренко з посиланням на срібну посудину у формі жіночої голови, що походить з Кубані, висловила припущення про можливість носити цвяхоподібні оздоби зі шляпками на обох кінцях, пропускаючи крізь отвір на мочці вуха [Петренко 1978, с.21]. Ваза, начебто, є зразком творчості давніх перських ювелірів [Sarre 1923, S. 83, Taf.126]. Але у дослідників виникли сумніви щодо часу виготовлення згаданої вази, а також достовірності відтворених деталей, оскільки предмет (тобто, ваза) з приватної колекції, а контекст його знайдення невідомий. Отже, цвяхоподібні сережки, особливо з двома напівсферичними щитками на обох кінцях стрижня, мабуть, носили, закріплюючи на головному уборі, або як завушниці (кафи), або вплітаючи у волосся (табл. I,1). Прикраси зі щитком на одному кінці і тоненькою загостреною дужкою могли носити, вставляючи у отвір на мочці вуха (табл. I,2).

Найбільше матеріалів щодо сережок зафіксовано в пам'ятках, що походять з Еллади та Боспорського царств. У монографії Д. Уільямса і Д. Огдена «Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V-IV века до н.э.» автори звертають увагу не тільки на форму оздоб, але і на їх місце у композиції декоративного оформлення вбрання. Автори підкреслюють, що «кліпсів у давнину не знали» [Уільямс, Огден, 1974, с.33]. Тобто, сережки різних типів: так звані «кораблики», спіральні та дископодібні) носили, застосовуючи пірсинг (проколювання) мочки вуха. Але, якщо розглянути деякі моделі прикрас, то виникають заперечення щодо однозначних висновків Д. Уільямса і Д. Огдена. Йдеться, зокрема, про спіральні сережки. Вони здебільшого виготовлені з досить товстого дроту, а закінчення оформлені пірамідками з дрібних гранул [Уільямс, Огден, 1974, кат. № 47, 93]. Важко уявити, що на вимогу еллінської моди у мочці вуха робили отвір і вставляли сережки вагою 15-17 г. К. Хадачек та П. Силантьєва припускали, що сережки носили на спеціальних гачках, які зараз втрачені [Силантьєва, 1976, с.124, 130].

На античних творах: пам'ятках торевтики та скульптури, монетах подано портрети жінок із сережками різного типу: дископодібними, дископодібними з підвісками, кільцеподібними. Секрети закріплення прикрас, які носили жінки Еллади, Боспорського царства, Скіфії не завжди легко зрозуміти. Але інколи добре видно, що сережки носили у мочках вушок. Такий спосіб відбивають деякі зображення. Наприклад, проколоті мочки вушок Гери, образ якої відтворено на мініатюрній підвісці (курган № 2 поблизу с. Велика Білозерка Запорізької обл.) (рис.1); маленькі сережки у вигляді амфори показані у мочках вух сфінкса (скульптурні закінчення браслета – знахідка в кургані Куль-Оба) (рис. 2). Але були й інші способи демонстрації прикрас. Розглядаючи деякі ювелірні витвори, можемо припустити, що сережки інколи закріплювали не знизу на мочці, а зверху, накинувши на вушну раковину гачок, ланцюжок, стрічку тощо, тобто, так звані завушниці. Мабуть, саме так носили великі диски, які закривають майже все вухо (підвіски з кургану № 2 з групи Трибратніх курганів, Крим) [Трейстер, 2008, с. 112, табл.57], сережки, які складаються з дисків і трикутних підвісок, зображені обабіч круглого обличчя жінки (Кори) на пластинках з кургану Куль-Оба (рис. 3); розетки з синіми емаллями та підвісками у вигляді бутона, виконані на сережках у вигляді жіночої голівки (знахідка з Пантикапея) [Williams, Ogden, 1994, p.163, kat.103]. На пластинці, яка є деталлю фігурної намистини, зображено голову горгони Медузи: її праве вухо прикрашене кільцем, закріпленим зверху на вушку ланцюжком (його імітує ряд опуклин, який тягнеться від кільця до верху вуха горгони) (знахідка з Курінну на Кіпрі) [Williams, Ogden, 1994, p.247, kat.183] (рис.4).

За свідченням сучасних ювелірів та осіб, які носять у вушках сережки, вага останніх не повинна перевищити 5-7 г. Велика вага прикрас створює певний дискомфорт, призводить до розтягування мочки вуха тощо. Отже, аналізуючи особливості ювелірних виробів з категорії «сережки», варто звернути увагу не тільки на форму, але й вагу прикрас, щоб уявити, як їх носили. Важкі прикраси та ще й вибагливої форми, мабуть, прикріпляли до головного убору або носили як кафи (завушниці). А.П. Манцевич висловила припущення, що для сережок деяких типів властиві саме такі способи закріплення. Аналізуючи сережки у формі півмісяця, дослідниця зазначила: щоб рівномірно розподілити вагу, тоненький стрижень просовували крізь отвір у мочці вуха, а ланцюжки накидали зверху на вушко [Манцевич, 1961, с.154].

На пам'ятках торевтики, знайдених у скіфських курганах, відтворено образи жінок і чоловіків. У вбранні останніх переважають зображення нашійних прикрас. А у жінок, крім намиста, інколи бачимо ще й браслети. Щодо сережок, то майже нема зображень, які б достеменно засвідчили спосіб залучення оздоб цієї категорії до костюмних комплексів (чоловічих чи жіночих),. Але варто звернути увагу на пластинки з кургану 1 (1897 р.) поблизу с. Вовківці Сумської обл. [Ильинская, 1968, с.48, 143, табл. XXXVII, 1-15]. На них представлено «портрет» скіф'янки: кругловида жінка з повним підборіддям. Великі мигдалеподібні очі надають виразності її обличчю. Форму очей підкреслюють зіниці. Дуги брів з'єднані на переніссі, ніс короткий, широкий, рот з вибагливо піднятими кутиками губ. Висока пишна зачіска чи головний убір, як ореол, облямовує обличчя. Волосся трактовано рельєфними лініями у вигляді тугих пасом, з-під яких вибиваються ніжні кучеріки, а на двох пластинках показано коси. На шиї жінки — разок з намистин і підвісок. Крім того, аналіз мініатюрних «портретів» (жінка з кучерями) дозволяє припустити, що серед пасом волосся зображено кільцеподібні сережки. Але спосіб їх прикріплення для демонстрації незрозумілий (рис.5).

Кільцеподібні сережки були найбільш древньою формою прикрас. Можливо, їх носили, вставляючи у отвір у мочці вуха або й вище, хоча не виключаємо спосіб закріплення прикрас на скронях (на налобній стрічці). М.В. Сабурова, аналізуючи знахідки давньоруського часу у похованнях жінок, виявила, що мешканки певного регіону, зокрема, на Вологодщині, сережки вставляли між пасмами волосся, заплітаючи коси: кільця біля скронь, а нижче – кільця з намистинами. Другий варіант: сережки носили на стрічках чи на інших головних уборах. Ще один спосіб: кільця встромляли у мочку вуха. За спостереженнями М.В. Сабурової жінки мали інколи по два кільця, тобто, можливо, у

вушку робили два отвори [Сабурова, 1974, с. 87-94]. Дослідження інших пам'яток дали можливість дослідниці підтвердити її спостереження і висновки про способи демонстрації прикрас, загальна назва яких – сережки. Можна припустити, що прикраси, знайдені в похованнях на землях Скіфії, також закріплювали у вбранні різними способами.

Населення Скіфії надавало перевагу кільцеподібним сережкам. Кільця розрізняються за матеріалами виготовлення: золото, срібло, бронза, зрідка – залізо; характеристиками заготовки (дріт різної товщини, вузенька золота смужка), оформленням закінчень, наявністю підвісок. Проаналізувавши конкретні речі, можна уявити, як носили прикраси того чи іншого типу. Наприклад, кільця із круглого у перетині дроту, з потовщенням у середній частині, звужені кінці тупо обрізані і досить близько підходять один до одного. Їх виготовляли, здебільшого, в період скіфської архаїки. Такі прикраси знайдено у кількох похованнях. Наприклад, масивне кільце зафіксовано за черепом воїна, похованого в кургані № 400 поблизу с. Журовка (Черкаська обл.). Ймовірно, десь у тому ж регіоні знайдено і сережку, яка була в колекції Є.О. Зносько-Боровського (ДМ-6325 розміри 36 x 35 мм) [Петренко, 1967, с. 31, табл. 20, 34]. Як бачимо, прикраси походять із Лісостепового Правобережжя. Кільце з розімкненими кінцями, носили, мабуть, як кліпсу, притискаючи тупо обрізані кінці до мочки вуха (Табл. I,3). Мабуть, так само прикріплювали прикраси до вух представники асирійської та мідійської знаті. На рельєфах, скульптурних пам'ятках показано великі сережки. Портрети, подані на рельєфах, здебільшого, в профільному ракурсі, не дозволяють уявити, одну чи дві сережки мали у костюмі персонажі. Хоча деякі скульптурні зображення свідчать про дві сережки. Вони розрізняються за деталями, але головним елементом майже скрізь є кільце з розширеною середньою частиною та звуженими кінцями. Можна припустити, що скіфи запозичили у Передній Азії моду на такі сережки. Але вони не мали значного поширення на землях Скіфії. Знайдені кільця є досить рідкісними і поки що не встановлено зліва чи справа носили сережки скіфи.

Пізніше, у V – IV ст. до н.е. кільця з потовщенням у середній частині носили і скіфи-степовики. Наприклад, у кургані № 1, поховання № 1 з кургану гр. II поблизу с. Шевченко (Донецька обл.) була пара невеличких сережок (24 x 23 мм; 24 x 25 мм), з досить товстого дроту (3 мм) (АЗС-3818/1-2) [Зарайская, Привалов, 1992, с. 138, 140, рис. 5, 26-27]. Сережки подібні між собою і схожі на описані вище кільця, які чоловіки носили на мочці вуха (між закінченнями прикрас – невеликий проміжок). Ця сережка лежала біля чоловіка. Друга прикраса з пари відрізняється: кінці кільця заходять один за одний. Тобто, скіф'янка могла носити прикрасу

у вушку або як скроневу підвіску (на стрічці). Мабуть, одне кільце з пари, що була у костюмі жінки, передали чоловікові як відображення якоїсь індивідуальної сімейної ситуації. Про зв'язок кільцеподібних сережок з символікою сімейних чи шлюбних звичаїв у скіфів свідчать й інші знахідки. Наприклад, у похованні чоловіка і жінки в кургані № 11, поховання № 2 поблизу с. Гірницьке (Дніпропетровська обл.) при чоловікові, зафіксована сережка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, зі звуженими і загостреними кінцями, що далеко заходять один другий (АЗС-2446) [Мозолевский, 1973, с. 206, рис. 17, 19].

Цікаві обставини знахідки масивного кільця (розміри 29 x 26 мм) в кургані № 2, пох. № 1 поблизу с. Таборівка (Миколаївська обл.) (АЗС-3477). (Табл. I, 4). Кільце поклали у скриньку разом з сережками-корабликами та скляним намистом [Клочко, 2014, с. 93, рис. 6,3]. Можна припустити, що таке поєднання оздоб: жіночих і притаманних чоловікові, було змістовно обумовленим: відбиває особливості заупокійного ритуалу, а також – певні сімейні традиції.

Сережки, про які йшлося вище, досить важкі: кільце з колекції Є.Зносько-Боровського – 37,28 г, а знахідка з кургану поблизу с.Таборовки – 14,5 г. Тобто, щоб утримувати прикраси на мочці вуха, можливо, також потрібні були якісь додаткові засоби. Звернемось до зображень на асирійських та мідійських рельєфах і на скульптурних творах [История искусства зарубежных стран, 1980, с.179, рис.177; с.180; рис.186]. Хоча деталі відтворені не завжди чітко, крім того, слід зауважити і певну стилізацію у їх передачі, але все ж можна роздивитись невеличкі петлі, на яких підвішували сережки [Там же, рис.185]. Про деякі «секрети», тобто, засоби для демонстрації сережок, свідчать залишки тоненьких дротинок чи ниток, що збереглися на кінцях прикрас. Йдеться про кільця з кургану № 5 (пох. 5) поблизу с. Златополь (Запорізької обл.) (АЗС-3703; D – 34 x 35 мм; вага – 0,5 г, 0,85 г), а також сережки у вигляді напівовалу з кургану № 11 (пох. № 2) поблизу с. Першокостянтинівка (АЗС-2441-2442; розміри 33 x 22 мм; 23 x 22 мм, вага – 2.3 г, 2.0 г) [Клочко, Березова, 1999, с. 40; Лесков, Кубышев, Румянцев, Болдін, 1971/23, с. 87]

На землях Скіфії мали поширення кільцеподібні сережки з підвісками. Це різноманітні вироби, які скіф'янки могли носити, вставляючи у проколоту мочку вушка, а також – як скроневі підвіски на стрічках. Способи демонстрації прикрас залежали від кількох умов: розміри і вага виробів, їх відповідність загальній композиції головного убору. Наприклад, за знахідками декоративних елементів у похованні жінки в кургані №22 (пох. №1) поблизу с. Вільна Україна (Херсонської обл.) відтворено головні убори: стрічку, оздоблену золотою накладкою,

полос – шапочку циліндричної форми із золотими аплікаціями на поверхні, покривало, оздоблене по краях золотими пластинками [Клочко, 2011, с.106 -107, рис. 4]. Складовою ансамблем головних уборів були сережки із круглого у перетині дроту у формі кільця (АЗС-2405; D кільця – 34 мм; D підвіски – 8 мм; товщина дроту – 2 мм). Кінці звужені і заходять один за одний. Кожне кільце оздоблене десятьма мініатюрними круглими пластинками-підвісками. Вони прикріплені до основної деталі за допомогою двох дротяних кілечок. Хоча вага сережок не дуже велика (7,22 г, 7,5 г), але такі прикраси привертають увагу, якщо їх помістити на скронях, бо інакше кільця з підвісками не будуть мати вигляд тієї художньої деталі, що робить ансамбль завершеним (рис.6).

Кільцеподібні сережки з підвісками утворювали цілісну композицію разом з головними уборами, які були реконструйовані за знахідками в кургані № 21, пох. № 2 поблизу с. Кам'янка (Миколаївської обл.) (АЗС – 3235). Кільця виготовлені з круглого у перетині дроту (D кільця – 34,5 мм, 36,5 мм; H підвіски – 37 мм, вага 8,39; 6,44 г). Кінці тупо обрізані і заходять один за одний. На кожне кільце крізь рубчасте вушко надіто підвіску – фігурну намистину, виготовлену із двох з'єднаних між собою рельєфних антропоморфних масок. Знизу та з двох боків, у місцях їх з'єднання, за допомогою дротяних кілечок прикріплені привіски у вигляді дисків з тонкого золотого листа) [Клочко, 2011, с.105, рис. 2] (рис.7).

Скіф'янки, мабуть, часто носили кільцеподібні сережки як скроневі прикраси. Це було продиктовано і вагою деяких виробів, і естетичними вимогами до оформлення композиції. Наприклад, пара сережок з кургану № 6 (похов. № 1) поблизу с. Мар'янівка (Миколаївської обл.) (АЗС- 3839). Вироби складаються з кільця, виготовлених із різних заготовок. Одне кільце – з круглого у перетині дроту, кінці звужені, загострені і заходять один за одний. Друге кільце з перекрученого дроту, кінці гладенькі і заходять один за одний. У витворах особливо акцентовані великі підвіски. Кожна зроблена з двох з'єднаних між собою пластин з рельєфним зображенням крилатого божества. Нижня частина його постаті має вигляд спіральних завитків пагонів в'юнкої рослини. Можливо, на пластині представлено образ синкретичної істоти, яка втілювала уявлення про культ плодючості. Зверху до підвіски припаяно пластинчасте вушко, а по периметру – дротяні мініатюрні кільця, до яких за допомогою проміжної ланки прикріплені пустотілі привісочки у вигляді бутона (Табл. II,1). Загальна довжина сережок: 86 – 88 мм, а вага: 10, 27 – 11,16 г. Розміри та вага створюють певні незручності, якби кільця вставляли у проколоту мочку вуха. Натомість, як скроневі прикраси сережки надають художню та змістовну довершеність убранню [Клочко, 2012, с.71, рис.4].

Мабуть, на скронях, можливо, на головному уборі, прикріплювали кільцеподібні сережки з підвісками у вигляді мушлі, виготовленої із двох з'єднаних між собою рельєфних пластин, вирізаних за контуром зображення мушлі-гребінця (АЗС-3567/1-2; D кільця – 29 мм; Н – 48 мм; вага – 8,99 – 9,81). Прикраси знайдені в курган № 29, пох. № 1 поблизу с. Пришиб (Миколаївської обл.) [Шапошникова, Балушкин, 1984, с. 104, табл. 69, 3]. З боків та знизу на цих деталях бачимо по сім маленьких привісочок у формі мушель. Поверхня кожної прикрашена опуклими лініями, які чергуються з неглибокими борозенками. Такий віялоподібний декор повторює особливості природних мушель, так званих “гребінців”. Підвіски-мушлі є імітацією фігурного флакончика: верхня частина виробу нагадує циліндричне горло, відділене від корпусу мініатюрної посудини рельєфною лінією (Табл. II,2).

Кільця були поширеною формою оздоблення дитячого вбрання. У костюмних комплексах зафіксовано по одній та по дві сережки, а найбільше прикрас із різноманітними амулетами, намистинами. Вони підкреслюють основну функцію сережок – оберегову. Як правило, кільця, призначені для дітей різного віку неважкі (2-5 г), діаметр 20-30 мм. Крім кілець, в дитячих костюмах зафіксовано сережки й іншої форми. Їх, мабуть, носили або у мочці вуха, або на головному уборі. Наприклад, знахідки в кургані № 16, (поховання № 1) поблизу с. Златопіль (Запорізької обл.): в костюмі дівчинки 7-8 років були підвіски з чорного каменю, декоровані золотими смужками (АЗС Н – 20 мм, 21,8 мм; ширина – 16,3-14 мм, вага 2,7-3,34 г) [Клочко, 1982, с. 129, рис. 8]. Крізь петлю ці підвіски прикріплювали до головного убору – шапочки, прикрашеної намистом із склоподібної маси) (рис. 8).

Не виключено, що сережки інколи просто клали у поховання як елемент оформлення дитячого костюма, не відтворюючи спосіб застосування прикрас за життя дитини.

Прикраси, які належали до групи, умовно названої “сережки у вигляді перекинутого конуса”, можна носити і як скроневі підвіски, і як сережки (тобто, їх вставляли у мочку вуха). Витвори цього типу знайдені у кургані на землях Посулля. Це було поховання жінок (курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Сумської обл.). Оздоба мають вигляд конуса, на стінках якого – візерунки з напаяних дротининок і кульок зерні, а основа чи “денце” – гладенька. До основи припаяна тоненька дротяна дужка із загнутим і загостреним кінцем. Розміри прикрас: Н з дужкою – 40,2 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20 мм; вага – 5,2 г, 5,75 г. Ця пара сережок (АЗС-6355, 6357) зафіксована біля черепа жінки, похованої у східній частині могили [Ильинская, 1968, с. 52, 140, табл. ХLI].

Дужки сережок зігнуті у формі петель, але, можливо це сталося вже після знайдення оздоб. Правда, слід зазначити, що схожі вироби – теж пара (ДМ-6356, 6358) лежали між двома небіжчицями і дужки також мають вигляд видовжених петель. З одного боку, золото метал м'який і дужку можна відігнути, щоб кінець вставити у мочку вушка. Але часто таку процедуру робити не варто. Отже, можна припустити, що скіф'янки застосовували різні способи закріплення сережок, особливо, якщо для оформлення убору потрібно було дві пари прикрас.

У костюмі другої жінки, похованої у цій же могилі, були оздоби різного типу: сережки “перекинутий конус”(ДМ-6357) та “кораблик” (ДМ-6353; розміри: Н – 42 мм; ширина – 20 мм, вага 7,77 г). Логічно припустити, що обидві сережки носили на налобній стрічці. Серед прикрас обох жінок у звіті є згадка про біконічну сережку (ДМ-6352, Н – 43, ширина – 11 мм, Д дужки – 16 x 11 мм, вага – 4,88 мм. Мабуть, вона посідала особливе місце у композиції оздоблення головного убору і її могли носити також на стрічці, доповнюючи конус.

Сережки-кораблики (човники, місяцеподібні) скіф'янки включали до костюмів з VII ст. до н.е. Прикраси з'явилися як запозичена модель, але впродовж VI – V ст. до н.е. увійшли до жіночого вбрання населення Скіфії. Сережки зроблені за однією схемою: до корпусу, абрис якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками вверх”, припаяна висока дротяна дужка з відігнутим кінцем. Вага корабликів: від 5,0 г до 27,0 г. Сережки виконано в руслі художнього стилю, що склався на цей час у Північному Причорномор'ї: є моделі грецьких зразків, але більшість переоформлені у відповідності з місцевою естетикою та ідеологічними нормами [Бессонова, 2007, с. 22-24]. Аналіз різних моделей корабликів дозволяє зробити висновок, що такі сережки носили: 1) накинувши дужку зверху на вушну раковину, 2) у мочці вушка, 3) закріпивши на головному уборі.

Перший варіант: деякі сережки вирізняють такі деталі, як підвіски, припаяні до корпусу. Особливо привертають увагу сережки з підвісками у форм водоплавних птахів. Пара таких прикрас була в костюмі жінки, поховання якої дослідили в кургані № 4 поблизу с. Новосілка (Черкаська обл.) (ДМ-6169-6170; розміри: Н – 81 мм, ширина 28 мм, вага 15,9-16,72 г) (табл. III, 1). Ще одна пара сережок цього типу знайдена в кургані № 8 (поховання № 2) поблизу с. Вовчанське Херсонської обл. (АЗС-3641; розміри: Н – 115 мм, ширина 27,10 – 26,04 мм, вага 27,1-26,04 г.) [Клочко, 2010, с. 64-65, рис. 5; с. 66, рис. 6] (табл. III, 2). Ймовірно, дужку сережки накидали зверху на вушко так, щоб гачок був ззаду, за вушною раковиною. Цікаво, що давні майстри продували, як не поранити шкіру: закінчення гачків відігнуті майже під прямим кутом.

Деякі кораблики декоровано рельєфними візерунками, відтиснутими за матрицею. Пара прикрас походить з кургану № 3, поховання № 2 поблизу с. Богданівка (Херсонська обл.) (АЗС-3315/1-2; розміри: вага – 4,9-5,4 г). [Клочко, 1986, с. 17, рис. 5]. Ще два екземпляри знайдені в кургані № 3, поховання № 7 поблизу с. Кут (Дніпропетровська обл.) (АЗС-1839/1-2) [Березовець, 1960, с. 45, табл. I,9]. Такі сережки, можна було носити, вставляючи у мочку вуха (рис. 9).

Третій варіант: сережки прикріплювали на головному уборі. Наприклад, знахідки декоративних елементів костюма скіф'янки в кургані № 4, поховання 1 в гр. Дідова Могила (поблизу с. Ізобільне Дніпропетровської обл.) [Клочко, 1986, с. 20, рис. 7]. Сережки-кораблики зафіксовані біля черепа небіжчиці разом з золотими пластинками – аплікаціями. Вони прикрашали фронтальну частину головного убору – шапочки конусоподібної форми, а також покривало. Воно закривало не оздоблені ділянки шапочки по боках та ззаду. Два кораблики (АЗС 3517/1-2, розміри Н – 25 мм, 31 мм; ширина – 18 мм, 16,5 мм, вага 7-8 г), ймовірно прикріпили до шапочки на скронях, щоб акцентувати загальний зміст оформлення убору (рис. 10).

У похованні жінки в кургані Казенна Могила (Запорізька обл.) знайдено золоті прикраси налобної стрічки, полоса, покривала [Клочко, 1982, 125-126]. Цей складний головний убір змістовно і естетично доповнювали сережки, абрис яких нагадує кораблики, але їх вирізняє плаский корпус. Знизу він розширений, плавно переходить у високу дужку. По зовнішньому краю сережки прикрашені групами із чотирьох, трохи сплюснених кульок (АЗС-3736/1-2; розміри: Н – 47-51,5 мм, ширина – 25-26,5 мм; вага 7,60-7,62 г). І конструкція сережок, і вага свідчать про те, що прикраси прикріплювали до головного убору або носили на петельках, зроблених із шнура (рис. 11).

Фігурні та скульптурні сережки, властиві парадному вбранню скіф'янок, які належали до верхівки скіфського суспільства, мабуть, також здебільшого носили як скроневі прикраси. Йдеться про сережки із зображенням богині на зооморфному троні: знахідки з кургану Товста Могила (Дніпропетровська обл.), кургану № 2, поховання № 6 поблизу с. Любимівка (Херсонської обл.), кургану № 10, поховання № 3 поблизу с. Велика Знам'янка (Запорізька обл.), а також – із зображенням сфінкса на постаменті (Курган № 1 (“Старший брат”) з гробниці № 1 поблизу с. Огоньки, Крим) [Клочко, 2012, рис. 12, 13, 14]. Вони утворювали композицію разом з декором головних уборів. Демонстрація сережок саме таким чином в повній мірі відбивала художні та змістовні характеристики ювелірних виробів.

У переліку типів прикрас голови вирізняються ювелірні вироби, які могли носити тільки прикріпивши до головного убору. Насамперед,

йдеться про унікальні багатодетальні підвіски з убрання скіф'янки, поховання якої дослідили в кургані №4 поблизу с. Новосілка (Черкаської обл.) (ДМ-6435-6436; Н – 165 мм, 167 мм; пластина: 55 x 53 x 47 мм; вага підвісок – 31,0 г, 37,6 г) [Петренко, 1978, с. 30, табл. 21,4].

Основна деталь кожної підвіски – пластина складної конфігурації – три сторони (бічні та нижня) утворюють прямокутник, верхній край якого – хвилястий. Знизу пластина оформлена каскадом маленьких овальних та трапецієподібних привісок, розміщених у 6 рядів на коротких ланцюжках. На звороті пластин – великі гачки, пристосовані для закріплення виробу на стрічці. Цікаво, що у складі костюмного комплексу цієї жінки були сережки – кораблики з привісками у вигляді зображення водоплавного птаха (ДМ-6169-6170), про які йшлося вище. Мабуть, обидва види оздоб скіф'янка не завжди одночасно включала до вбрання, адже якщо сережки вагою майже 17 г, які носили, накинувши дужку зверху на вушко, поєднати з важкими скроневими підвісками (приблизно 37 г), то це може бути для власниці ювелірних виробів дещо обтяжливим. Але кораблики і підвіски складають гармонійний ансамбль з головним убором і в художньому, і в змістовному планах. Тому можна припустити, що в особливих випадках, які потребували підкреслено сакрального вбрання, прикраси носили разом (рис. 12).

Ще один тип підвісок походить з поховання у Бердянському кургані [Мурзин, Белан, Подвысоцкая, 2017, с.72, рис. 19]. Це, власне, прикраси головного убору: ланцюжки складного плетіння та мигдалеподібних привісок, що нагадують умовне зображення нерозкритого пуп'янка (бутона) (АЗС-3087/37-46 – довжина ланцюжка – 100 мм; привіска – 14 x 13 мм). Ланцюжки з привісками, можливо, були прикріплені на скронях конусоподібної шапочки по п'ять оздоб з кожного боку (рис. 13).

Отже, як бачимо, у костюмах населення Скіфії велике значення мали сережки різних типів. Вони складали єдину композицію з головними уборами та іншими елементами вбрання. Способи демонстрації прикрас залежали від кількох умов: розміри і вага виробів, їх відповідність загальній композиції головного убору. В залежності від художніх особливостей ювелірних виробів та їх ваги можна припустити, що сережки носили у отворі мочки вушка, як кафу на вушку, прикріпивши прикрасу до головного убору. Демонстрація сережок мала на меті акцентувати характер костюма.

Джерела та література

Березовець Д.Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут // АП УРСР. – К., 1960. – Т. IX.

Бессонова С.С. Калачиковидные серьги и греко – варварские контакты VII – IV вв. до н.э. // Боспорские исследования. – Вып. XVI. – Симеополь – Керчь, 2007. – С. 3-30.

Зарайская Н.П., Привалов А.И. Скифские памятники Шевченковского могильника // Донецкий археологический сборник. – Донецк, 1992. – Вып. 2. – С. 118-157.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – 268 с.

История искусства зарубежных стран: Первобытное общество, Древний Восток, античность. / Под ред. М.В. Доброклонского и А.П. Чубовой. – М., 1980. – 384 с.

Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 118-130.

Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. – 1986. – № 56. – С. 14-24.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 37-53.

Клочко Л.С. Образ водолавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. Музею історичних коштовностей України “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, 9-11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 55-73.

Клочко Л.С., Васіна З.О. Реконструкці головних уборів за декоративними елементами із поховань скіф'янок. (версії загальної класифікації) // Музейні читання: Матеріали наук.конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». – Київ, Музей історичних коштовностей України, 15-17 листопада 2010 р. – К., 2011. – С. 97-113.

Клочко Л. Серьги скифянок // Антиквар: журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 70-78.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. МІКУ. 10-12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 83-99.

Лесков А.М., Кубышев А.И., Румянцев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Соловьева Н.А., Шаматрина Г.И., Шилов Ю.А., Ястребова С.Б. Отчет о работе Херсонской экспедиции 1971 года. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/23.

Манцевич А.П. Серьги из станицы Крымской // АСГЭ. – 1961. – № 2. – С. 154 – 162.

Мозолевский Б.Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифские древности. – К., 1973. – С. 187-235.

Мурзин В.Ю., Белан Ю.А., Подвысоцкая Е.П. Бердянский курган (Погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н.э.). – К., 2017. – 136 с.

Петренко В.Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V – III вв. до н.э. – М.: Наука, 1967. – 180 с.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – 144 с.

Сабурова М.А. Женский головной убор у славян (по материалам Вологодской экспедиции) // СА. – 1974. – № 2. – С. 85-98.

Силантьева П.Ф. Спиралевидные подвески Боспора // Труды Гос. Эрмитажа. – 1976. – XVII. – С. 123-137.

Трейстер М. Ю. Изделия из бронзы, кости и украшения. // Трехбратние курганы. Курганная группа второй половины IV – III вв. до н.э. в Восточном Крыму. – Симферополь – Бонн, 2008. – С. 105-123.

Шапошникова О.Г., Балушкин О.М., Гребенников Ю.С., Загребельный А.М., Товкайло М.Т., Фоменко В.М. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1984 г. Часть II. Работы Явкинского отряда // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/9.

Higgins R.A. Greek and roman jewellery. – London, 1961. – 236 p., 64 tabl.

Sarre F. Die Kunst des alten Persien. – Berlin, 1923. – 150 S.

Williams D., Ogden J. Greek Gold. – London, 1994. – 256 p.

Клочко Л.С.

Реконструкції головних уборів з сережками у костюмах населення Скіфії.

Резюме.

В костюмах населения Скифии наиболее распространенным декоративным элементом были сережки. Памятники изобразительного искусства не всегда позволяют определить, как носили украшения этой категории. Некоторые исследователи утверждают, что в античном мире был принят один способ: пирсинг мочек ушей.

Но не учтены некоторые факторы. Способы демонстрации серег зависели от некоторых условий: размеры и вес украшений, их соответствие общей композиции головного убора. Анализ значительного числа костюмных комплексов позволяет сделать вывод, что каждую модель следует рассматривать индивидуально. Серезки носили вставляя в мочки ушей, а также, как кафы или клипсы, то есть не прокалывая ушей. Кроме того, некоторые типы сережек прикрепляли к головному как височные подвески.

Resume

The most wide-spread decorative element in the Scythian costumes were earrings. The way of the wearing the jewelry of this category is not always clear on the memorials of visual arts. Some scientists claim that the way of the wearing earrings. in the Antic world was only one: piercing of earlobe. However some factors were not taken into account: the size and mass of the jewelry, their place in the composition of the headwear. The analysis of the large number of costume complexes allows to conclude that every model should be examined individually. The earrings. were worn inserting into the earlobes, as well as like cuffs and clips – without piercing. Also some types of earrings. were attached to the headwear as the temple pendants. Earrings demonstration emphasized the symbolic meaning of celebratory costumes.

Табл. I. Цвяхоподібні та кільцеподібні серезки

1. Серезка з двома щитками на кінцях (ДМ-6313, курган № 100 поблизу с. Синявка, Черкаська обл.).
2. Серезка зі щитком на одному кінці (ДМ-6150, курган № 447 поблизу с. Журавка, Черкаська обл.).
3. Кільце з потовщеною середньою частиною (ДМ-6325).
З колекції С. Зносько-Боровського.
4. Кільце з потовщеною середньою частиною (АЗС-3478, курган № 2, пох. № 1 поблизу с. Таборівка, Миколаївська обл.).

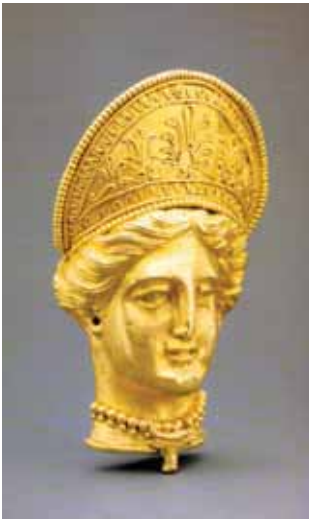
Табл. II. Кільцеподібні серезки з підвісками.

1. Серезки з підвісками із зображенням богині Апі (АЗС-3839/1-2, курган №6, пох.1 поблизу с. Мар'ївка, Миколаївська обл.).
2. Серезки з підвісками у формі мушель. (АЗС-3567).

Табл. III. Серезки-кораблики

1. Кораблики з підвісками у вигляді водоплавних птахів (ДМ-6169-6170).
Курган № 4 поблизу с. Новосілка, Черкаська обл.
2. Кораблики з підвісками у вигляді водоплавних птахів (АЗС-3641/1-2).
Курган № 8 поблизу с. Вовчанське, Херсонська обл.

Рис. 1.
Підвіска із зображенням богині
Гери (курган №2 поблизу с. Велика
Білозерка, Запорізька обл.).

Рис. 2.
Зображення Сфікса з серезками
(закінчення браслета з кургану Куль-Оба).

Рис. 3.
Платинка із зображенням Кори
(курган Куль-Оба).

Рис. 4.
Підвіска із зображенням горгони Медузи
(знахідка з могильника Куріон на Кіпрі).

Рис. 5.
Пластинки із зображенням жіночого
обличчя (курган № 1 (1897 р.) поблизу
с. Вовківці, Сумська обл.).

Рис. 6.
Реконструкція головного убору з сережками
(за матеріалами з кургану № 22, пох. 1
поблизу с. Вільна Україна, Херсонська обл.)

Рис. 7.

Реконструкція головного убору з сережками (за матеріалами з кургану № 22 поблизу с. Кам'янка, Миколаївська обл.)

Рис. 8.

Підвіски – елементи декору головного убору дитини (за матеріалами з кургану № 16, пох. 1 поблизу с. Златопіль, Запорізька обл.)

Рис. 9.

Реконструкція головного убору з сережками-кораблицями (за матеріалами з кургану № 3, пох. № 2 поблизу с. Богданівка, Херсонська обл.)

Рис. 10.

Реконструкція головного убору з сережками-кораблицями (за матеріалами з кургану № 4, пох. № 1 поблизу с. Ізобільне, Дніпропетровська обл.)

Рис. 11.
Реконструкція головного убору з сережками (за матеріалами з кургану № 1, (Казенна Могила) пох. № 3 поблизу с. Тополине, Запорізька обл.).

Рис. 12.
Реконструкція вбрання за матеріалами з кургану № 4 поблизу с. Новосілка, Черкаська обл.

Рис. 13.
Підвіски – декоративні елементи головного убору з поховання в Бердянському кургані, Запорізька обл.